

**SALTANAT MAKAMINDA BİR HALİFE: EL-
MUSTAİN BİLLAH'IN HİLAFETİ (1406-1414) VE
MEMLÛK DEVLETİ SULTANLIĞI (1412)***

A CALIPH IN THE SULTANATE: CALIPHATE (1406-1414)
AND MAMLUK SULTANATE (1412) OF AL-MUSTAIN
BILLAH

Kâzım UZUN**

Makale Bilgisi

Başvuru: 17.0.52021

Kabul: 01.10.2021

Article Info

Received: May, 17, 2021

Accepted: June. 01, 2021

Öz

Memlûk Devleti 1412 yılında sıra dışı bir gelişmeye şahit oldu. Mezkûr tarihte Kahire'deki Abbâsî halifesi el-Mustaîn Billah, bu görevine ek olarak Memlûk Devleti sultanı da ilan edildi ve yaklaşık altı ay boyunca Memlûk tahtında bulundu. Olağan dışı ve ilginç bir örnek olmasının yanı sıra bu gelişme aslında Memlûk Devleti'nin iç siyasi dinamikleriyle yakından ilgili ve doğrudan neticesiydi. Söz konusu tarihlerde Sultan Ferec'in iktidarına karşı isyan eden emirlerden ikisi Dımaşk naibi Nevruz ve Trablus naibi Şeyh el-Mahmûdî idi. Bu emirler aynı muhalif kanatta birleşerek Sultan'ı hal etmeyi başardı, ancak sonraki süreçte aralarında beliren iktidar mücadelesi her ikisinin de bir süre tahttan uzak kalmasını gerekli kılıyordu. Nihayet bu, Memlûk Devleti tarihinde farklı tezahürleri olan, taht için bir hazırlık yapma süreciydi aynı zamanda. Bu geçiş dönemi için halifenin sultanlığı gündeme geldi ve uygulandı. Sonuç olarak ortaya çıkan el-Mustaîn Billah'ın halifeliğiyle eş zamanlı sultanlığı Memlûk Devleti tarihinde özel bir yere sahip olmakla birlikte, bu uygulama Memlûk siyasal sisteminin daha iyi bir şekilde anlaşılması noktasında münferit ancak önemli bir örnek teşkil etmektedir.

* Bu çalışma, yazarın doktora tezinden (bakınız, Kâzım Uzun, *Memlûk Devleti Himayesinde ve İslâm Dünyasında Abbâsî Hilafeti: Saltanat-Hilafet İlişkisi**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2020) üretilmiştir.

**Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, kazim.uzun@ege.edu.tr, Orcid: 0000-0003-0302-5863, Bornova-İzmir Türkiye

Anahtar Kelimeler: *el-Mustaîn Billah, Memlûkler, Saltanat, Hilafet, Şeyh el-Mahmûdî*

Abstract

The Mamluk State witnessed an extraordinary development in 1412. In this date, the Abbasid caliph in Cairo, al-Mustaîn Billah, was declared the sultan of the Mamluk State in addition to his caliphate and was on the Mamluk throne for about six months. In addition to being an extraordinary and interesting example, this event is actually closely related to the internal political dynamics of the Mamluk State and is a direct result of them. Two of the emirs who rebelled against the rule of Sultan Ferec at those dates were Nevruz, Naib of Damascus and Sheikh al-Mahmudî, Naib of Tripoli. These amirs united on the same opposing side and succeeded in dethroning the Sultan, but the power struggle that emerged between them in the following process required both of them to stay away from the throne for a while. In fact, it was also a preparation process for the throne, which had different manifestations in the history of the Mamluk State. For this transition period, the sultanate of the caliph came to the fore and was implemented. Although the sultanate of al-Mustaîn Billah, concurrent with his caliphate, has a special place in the history of the Mamluk State, this practice constitutes an discrete but an important example for a better understanding of the Mamluk political system.

Keywords: *Al-Musta'in Bi'llah, Mamluks, Sultanate, Caliphate, Shaykh al-Mahmudi*

Giriş

Mısır'da kurulan Türk Memlûk Devleti bir hanedan sistemine sahip olmayışı ve tahta geçişlerde verasetin uygulanmadığı orijinal siyasi bir yapıya sahiptir. Böyle bir yapı tabii olarak saltanat makamının el değiştirmesi noktasında kendi dinamiklerini üretmiş ve bunlar uzun Memlûk tarihi boyunca uygulanmıştır¹. Bazı memlûk sultanları, kendilerinden sonra çocuklarının sultan olması için girişimlerde bulunmuş, bunlar arasında nispeten başarılı olanlar da olmuş, ancak Memlûkler tarihinin genelinde veraset usulü bir sistemleşme noktasına ulaşmamıştır². Memlûk askerî düzen ve sisteminin³ ürettiği bir netice olarak tahta çıkış büyük emirler arasından bir

¹ İlgili olarak bakınız, Cüneyt Kanat, "Memlûk Devleti'nde Ordu Teşkilatı", *Hunlar'dan Günümüze Türk Askerî Kültürü*, (ed., A. Sefa Özkaya), İstanbul, s. 224-25.

² Konuya ilişkin bir çalışma için bakınız, Süleyman Özbek, "Memlûklerde Meşrûiyet Arayışları ve Saltanat İnşasına Yönelik Çabalar 'Sultanı Öldüren Sultan Olur'", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32/53 (2013), ss. 155-170.

³ Memlûk sistemi ve ordusuyla ilgili olarak bakınız, David Ayalon, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", çev., Samira Kortantamer, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 4 (1989), ss. 211-247; Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, İstanbul 2007; Cengiz Tomar, *Memlûk*

tanisinin taht için cebren veya sulh yoluyla aday olması ve diğer emirlerin bu duruma rıza göstererek biat etmesiyle gerçekleşmiştir. Ancak tahtın el değiştirme süreci, memlûk askerî sisteminin özellikleriyle de ilişkili olarak çoğu zaman çetin mücadelelerin ortaya çıkışına sebep olabilmektedir. Saltanat makamına gelmek isteyen birden fazla adayın olduğu zamanlarda Memlûk emîrleri genellikle doğrudan kendilerini belli etmeyerek bir geçiş sürecinin yaşanmasına rıza göstermiş ve bu süreç zarfında da mümkün olduğunca fazla emîrin ve memlûkün desteğini sağlamaya gayret göstererek tahtı elde etme imkân ve ihtimallerini arttırmaya çalışmışlardır. Mezkûr geçiş süreçleri çoğunlukla bir önceki sultanın varisinin bir süre tahtta bulunmasına rıza göstermek veya memlûkler arasındaki desteği çok olmayan, dolayısıyla da vakti geldiğinde tahttan indirilmesi kolay olacak bir emîrin sultanlığını kabul etmek şeklinde gelişmiştir. 1412 yılında Memlûk Devleti'nde yaşanan iç çekişmeler, yaklaşık iki aylık bir fasılaya rağmen 1399'dan beri Memlûk tahtında bulunan Sultan Ferec'in saltanatını ve hayatını kaybetmesiyle sonuçlandı. Bu durum Sultan'ın halline sebebiyet veren isyanın baş aktörlerinden olan iki emîr Dımaşk naibi Nevruz ve Trablus naibi Şeyh el-Mahmûdî arasındaki ilişkinin yeni bir boyuta taşınması anlamına da geliyordu. Zira Sultan Ferec'in tahttan indirilmesinden sonra birisinin sultan olması gerekiyordu ve Emîr Nevruz ile Şeyh el-Mahmûdî bunun kim olacağı noktasında anlaşmış değillerdi. Bu halde yine emîrler arasındaki durum netleşene kadar vakti geldiğinde kolayca tahttan indirilebilecek ve sultanlık süreci mezkûr emirler açısından tehlike yaratmayacak bir kişi gerekiyordu. Bu noktada Halife el-Mustaîn'in varlığı dikkat çekti ve buna binaen aşağıda ayrıntılı şekilde ele aldığımız gelişmeler cereyan etti.

Asıl adı Ebu'l-Fazl el-Abbâs b. el-Mütevekkil olan el-Mustaîn Billah, birkaç kez hilafet makamına getirilen ve Kahire Abbâsî halifeleri arasında önemli bir yeri olan el-Mütevekkil Alellah'ın⁴ Bay Hatun isimli bir Türk cariye'den doğan oğludur. Aslında babası el-Mütevekkil evvela diğer oğlu Ahmed'i kendisinden sonra bu makama gelecek kişi olarak belirlemiş, ancak daha sonra fikrini değiştirmek suretiyle Abbâs'ı veliaht edinmişti. Nihayet Abbâs, babasının ölümünden birkaç gün sonra, 1406 yılının Ocak ayı içerisinde ve onun ahdine uygun şekilde hilafet makamına getirildi⁵. Sultan

Devleti'nde Askerî Kölelik Sistemi (1250-1517), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006.

⁴ Üç kez hilafet makamına gelmiş ve 1362-1377, 1377-1385, 1389-1406 yılları arasında halifelik yapmıştır. Hakkında detaylı bilgi için bakınız, Kâzım Uzun, *Memlûk Devleti Himayesinde ve İslâm Dünyasında Abbâsî Hilafeti: Saltanat-Hilafet İlişkisi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2020, s. 127-152.

⁵ Ebû'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, *Meâsiru'l-Înâfe fî Meâlimi'l-Hilâfe*, tah., Abdüsettar Ahmed Ferrâc, Beyrut 2006, s. 251; Takiyyuddin el-Makrîzî, *es-Sulûk li-Ma'rîfeti Düveli'l-*

Ferec, kendisine el-Mustaîn Billah lakabı verilen Halife'ye biat etti ve hil'at giydirdi. Ardından, mutat olduğu üzere dört kadı ve diğer devlet erkânının biat etmesiyle birlikte, el-Mustaîn Billah nisbesini alan Abbâs yeni halife seçilmiş oldu⁶.

1412 yılına kadar el-Mustaîn'in halifeliğinin diğer çoğu Kahire Abbâsî halifesinden ayrılan sıra dışı bir yanı yoktur. Memlûkler dönemi hilafetinin bir özelliği olarak halife protokolde önemli bir yer işgal etmekle birlikte, onun Memlûk sultanının sözünden çıkması çok kolay olmamıştır. Bazı halifelerin sultan ile ters düştüğü zamanlarda ise sürgün veya ev hapsi gibi çeşitli yaptırımlar gündeme gelmiştir. Bununla birlikte, halifeler gerek ulema gerekse halk nazarında önemli bir konum ve etkiye sahip olduklarından Memlûk sultanları ihtiyaçları halinde onların bu hususiyetlerinden yararlanma yoluna da başvurmuşlardır. Memlûk sultanları ve Kahire Abbâsî halifeleri arasında kişisel bir problem yaşanmadıkça halifeler saygın pozisyonlarını korumuşlardır. Bununla birlikte, çeşitli dinî ve toplumsal etkinliklerde halife yine önemli bir figür olarak dikkat çekmektedir. Nihayet hilafet makamına gelişinden sonra Halife el-Mustaîn'in ilk yılları zikredilen bu çerçevede geçmiş ve o, Memlûk sultanıyla uyumlu bir görüntü sergilemiştir. Ancak 1412 yılına gelindiğinde işler değişmeye başlamış ve Halife el-Mustaîn kendisini siyasi gelişmelerin ortasında bulmuştur.

1399 yılında, henüz çocuk yaşta ilk kez Memlûk tahtına çıkan Sultan Ferec, 1405 Eylül ve Kasım ayları arasına denk gelen yaklaşık iki aylık kısa

Mülûk, C. 4/1, tah., Saîd Abdulfettâh Âşûr, Kahire 1972, s. 14; Bedreddin el-Aynî, *es-Seyfu'l-Muhenned fî Sîreti'l-Meliki'l-Mueyyed*, neşr., Fehim Muhammed Alevî Şeltût, Kahire 1998, s. 259; İbn Tagriberdî, *en-Nucûm ez-Zâhire fî Mulûki Mısr ve'l-Kâhire*, C. 13, neşr., Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut 1992, s. 14; İbn Tagriberdî, *Mevrîdü'l-Letâfe fî Men Veliye es-Saltana ve'l-Hilâfe*, C. 1, tah., Nebîl Muhammed Abdülaziz Ahmed, Kahire 1997, s. 255; Hatib el-Cevherî Ali b. Davud es-Sayrafî, *Nuzhetu'n-Nufûs ve'l-Ebdân fî Tevârihi'z-Zamân*, C. 2, tah., Hasan Habeşî, Kahire 2010, s. 217; Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *ed-Davû'l-Lâmi li-Ehli'l-Karni't-Tâsi'*, C. 4, neşr., Abdüllatif Hasan Abdurrahman, Beyrut 2003, s. 20; Celâleddîn es-Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ*, neşr., Daru'l-Minhac, Beyrut 2014, s. 765; İbn İyas, *Bedâiu'z-Zuhûr fî Vekâi ed-Duhûr*, C. 1/2, tah., Muhammed Mustafa, Beyrut 2010, s. 747; Muhammed b. Hasan ed-Diyarbekrî, *Tarihu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs*, C. 3, neşr. Abdullah Muhammed el-Halilî, Beyrut 2009, s. 526; Abdülbâsıt b. Halîl b. Şâhin el-Malatî, *Neylü'l-Emel fî Zeyli'd-Düvel*, C. 3, neşr., Ömer Abdüsselam Tedmurî, Sayda-Beyrut 2002, s. 132-33; P. M. Holt, "Al-Musta'in (II) Bi'llâh", *Encyclopaedia of Islam*², C. 7, Leiden (1990), s. 723.

⁶ el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/1:14; (anonim), *Târihu'l-Meliki'l-Eşref Kayıtbay*, neşr., Ömer Abdüsselam Tedmurî, Sayda-Beyrut, 2003, s. 100; İbn İyas, *Bedâiu'z-Zuhûr*, 1/2:747; Abdülbâsıt b. Halîl b. Şâhin el-Malatî *Nüzhetu'l-Esâtîn fî men Veliye Mısr mine's-Selâtin*, neşr., Muhammed Kemaleddin İzzeddin Ali, Kahire 1987, s. 124-25; Mer'î b. Yûsuf, *Nuzhetu'n-Nâzirîn Tarihu men Veliye Mısr mine'l-Hulefâ ve's-Selâtin*, neşr., Abdullah Muhammed el-Kenderî, Kuveyt 2012, s. 75.

bir fasıladan sonra ikinci kez tahta çıktı. Ancak bu saltanat dönemi de ilkinden pek farklı olmadı ve güçlü emîrlerin, bu sırada henüz on altı yaşında olan Sultan Ferec üzerindeki tahakkümleri devam etti. Bununla birlikte bazı emîrlerin çıkardığı isyanlar hâlâ en büyük problem ve Ferec'in iktidarının tam anlamıyla tesis edilebilmesinin önündeki engeldi. İkinci saltanatında, daha öncekilere benzer şekilde, isyanlar yine Suriye'de başladı. Evvela Halep naibi Emîr Cekem merkezî otoritenin zayıflığını fırsat bilerek mevcut sultanın en büyük eksikliğine işaret edencesine el-Melikü'l-Âdil lakabıyla kendi saltanatını ilan etti⁷. Bölgedeki diğer naiblerin de onun himayesine girmeye başlaması ve Cekem'in halkı Ferec'in iktidarına karşı ayaklandırmaya çalışmasının ardından, Sultan Ferec ona karşı sefer hazırlıklarına başladı. Bu sırada Cekem'in Amid'te Akkoyunlu hükümdarı Kara Yülük Osman ile giriştiği mücadele sırasında öldürüldüğü haberi geldi⁸. Cekem'in isyanı için planlanıp ertelenen sefer kısa süre sonra Suriye'de başlayan diğer isyanlar için gerçekleştirilmek zorunda kalacaktı ki, 1412 yılına kadar Sultan Suriye'ye toplamda yedi sefer düzenleyecekti. Mezkûr süreç zarfında Dımaşk naibi Nevruz ve Trablus naibi Şeyh el-Mahmûdî Sultan'ın en çekindiği âsiler olmakla beraber, düzenlenen Suriye seferlerinde bu emîrler yenilgiye uğratılmalarına rağmen affedilmişlerdi⁹. Nihayet 1412 yılına gelindiğinde iki muhalif, Sultan Ferec'e karşı birleşerek harekete geçti. Ferec karşı harekât olarak son Suriye seferine çıktığında, diğer seferlerde olduğu gibi Halife ve kadılar yine beraberindeydi. Taraflar Leccûn'da¹⁰ karşılaştı ve Sultan ağır bir yenilgi alarak Dımaşk'a kaçtı, bir süre daha mücadeleye devam ettiyse de desteğini kaybederek yenildi¹¹.

Sultan Ferec'in Leccûn'da yenilmesi ve beraberindeki Halife'nin karşı tarafın eline geçmesiyle onun artık tahtı elinde tutmasının çok zor olduğu iyice anlaşıldı ve ardından âsi emîrlerin direktifleriyle Halife el-Mustaîn onu

⁷ el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/1:41; İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:22.

⁸ el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/1:45-46; İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:24-25; ayrıca bakınız, Ebû Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev., Mürsel Öztürk, Ankara 2014, s. 50-53.

⁹ Asri Çubukçu, "Ferec", *TDVİA*, C. 12, İstanbul 1995, s. 371.

¹⁰ Ürdün vadisinde Taberiye yakınlarında bir yer. Bakınız, Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, C. 5, tah., Ferid Abdülaziz el-Cundî, Beyrut 1990, s. 15.

¹¹ el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/1:207; İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:98-99, 105-6; es-Sayrafi, *Nuzhetu'n-Nufûs ve'l-Ebdân*, 2:305-6, 308-9; Abdurrahman es-Sehâvî, *Veczü'l-Kelâm fi'z-Zeyl Alâ Düveli'l-İslâm*, C. 1, tah., Beşşâr Avvâd Ma'rûf - İsmâ Fâris el-Harestânî - Ahmed el-Hutaymî, Beyrut 1995, s. 419; İbn Tagriberdî, *el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfi ba'de'l-Vâfi*, tah., Muhammed Muhammed Emîn - Nebil Muhammed Abdülaziz C. 7, Kahire 1993, s. 61; ayrıca bakınız, Kâzım Yaşar Kopruman, *Mısır Memlûkleri Tarihi, Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri (1412-1421)*, Ankara 1989, s. 99-103.

sultanlıktan azletti¹². Bu yeni durumda isyanın başını çeken iki emîrden birinin tahta geçmesi beklenirken, henüz kendi aralarındaki güç mücadelesinin galibi belli olmadığından geçici bir çözüm gerekiyordu. Kendisine bağlı memlûkleri bulunmayan, günü geldiğinde tahttan kolayca indirilebilecek ve büyük oranda muktedire mecbur bir namzet olarak Halife'nin varlığı dikkat çekiyordu. Üstelik çeşitli tartışmalar vesilesiyle selefinin adının taht için zikredilmesi dolayısıyla bir süredir belli bir zemin kazanmış olan halifenin sultanlığı fikri el-Mustaîn'i hâlihazırda oldukça makul bir aday haline getiriyordu ki, Nevruz ve Şeyh el-Mahmûdî bu noktada birleşti. Ancak Halife el-Mustaîn'in bunu kabul etmesi kendisi açısından çeşitli riskler arz ediyordu. Daha önce örnekleri yaşandığı üzere devrik sultanın, zor bile olsa yeniden tahta dönme ihtimali çok da yersiz bir endişe sayılmazdı. Bu noktada Ferec'den nefret eden ve kendisinden korkan, bununla beraber devlet işlerinde oldukça mahir ve siyaseten kurnazlığıyla maruf sır kâtibi Fethullah devreye girerek Halife'nin ikna edilme işini üstlendi. Halife'yle ilk konuşma ve ikna çabaları hiçbir işe yaramadı, zira o, Ferec'e dair korkusunun bir türlü üstesinden gelemiyordu. Bunun üzerine, Fethullah Halife'yi tam da korktuğu şeyle ikna etti. Şöyle ki, Halife'nin ana bir kardeşi Mübarek Şah'ı çağırdı ve eline, içerisinde Halife'nin Ferec'i saltanattan azlettiği, hiç kimsenin ona yardım etmesinin caiz olmadığı ve onun, pek çok kötülüğün müsebbibi olduğu ifadelerinin yazıldığı bir kâğıdı verip bunu insanlar arasında dolaştırmasını ve yaymasını söyledi. Bu hile karşısında korktuğu başına gelen el-Mustaîn Mübarek Şah'a lanet etse de kendisini sultan yapmalarına müsaade etti¹³. Yalnız bundan önce Halife, şayet günün birinde sultanlıktan azledilirse eskiden olduğu gibi hilafet makamında bırakılacağına ilişkin bir şart koştu ve emîrlere bunu kabul ettiler¹⁴. Böylece 7 Mayıs 1412 Cumartesi günü Dımaşk'ın dışında¹⁵ toplanan mecliste, kadıların şehadetiyle Halife el-Mustaîn'in aynı zamanda Memlûk Devleti'nin yeni

¹² el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/1:213;14; İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:104; ayrıca bakınız, Hamid Zeyyân Ğanim, *Safhetu min Tarihi'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye fî Zilli Devleti'l-Memâlik, (el-Hilâfetu el-Mustaînibillah el-Abbâsî, Sultânu'd-Diyâri'l-Misriyye)*, Kahire 1978, s. 38.

¹³ el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/1:213;14; İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:104-5, 139; el-Malatî, *Neylû'l-Emel*, 3:230; İbn İyas, *Bedâiu'z-Zuhûr*, 1/2:823; Kopruman, *Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri*, 104-5; Ğanim, *Safhetu min Tarihi'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye*, 43.

¹⁴ İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:139; İbn İyas, *Bedâiu'z-Zuhûr*, 1/2:823; Celâleddin es-Suyûtî, *Husnu'l-Muhadara fî Tarihi Mısır ve ve'l-Kahire*, C. 2, tah., Muhammed Ebû'l – Faysal İbrahim, Kahire 1968, s. 89.

¹⁵ Olağanüstü şartlarda gerçekleştirilen bu merasimde kullanılmak üzere hâlihazırda Abbâsîlerin resmi rengi olan ve bu soyu temsil eden siyah renkte bir hil'at bulunamadığından, bu ihtiyacı karşılamak üzere yakındaki Kerimuddin Camii'nin hatibinin siyah cübbelerinden biri alınmıştı. Bakınız, İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:140; ayrıca bakınız, Leo Aryeh Mayer, *Mamluk Costume*, Genève 1952, s. 14.

sultanı olduğu ilan edildi ve huzurda bulunan herkes yeni sultana biat edip yer öptü¹⁶.

Emîrlerin siyâsî bir çözüm olarak buldukları ve uyguladıkları Halife'nin saltanatı fikri, anlaşıldığı kadarıyla herkesten tam anlamıyla kabul gören bir gelişme değildi. Kaynakların ifadesine göre, Halife el-Mustaîn Ferec'i azledip kendisi sultan olduğunda halkın nefretini celp etti ve insanlar iki gruba ayrıldı. İlk grubun görüşüne göre, halifeye muhalefet etmek küfür sayılırdı. Neticede Ferec artık azledilmişti ve kim onun yanında mücadele ederse Allah'a ve Resûlüne isyan etmiş olurdu. Diğer grup ise Ferec'in yanında yer almanın, onunla birlikte savaşmanın vacip olduğunu, hâlâ saltanatta bulunduğunu ve kim onunla mücadele ederse isyankâr ve âsi olacağını ilan ediyordu¹⁷.

Halk arasındaki ayrışma görmezden gelinemeyecek bir boyuta ulaştı ve müdahale edilmesi gerekiyordu. Bizzat Halife-Sultan el-Mustaîn, yanında emîrlere olduğu halde Dımaşk'ta bir geçit tertip etti. Ferec'in Halife el-Mustaîn tarafından saltanattan azledildiği, ona yardımın ve desteğin helal olmayacağı ve toplumdan kim Halife'ye gelirse/destek olursa onun canının ve malının emniyette olduğu ilan edildi. Hatta insanlara bunu yapmaları için Perşembe gününe kadar süre tanındı¹⁸. Yapılan uyarı çok geçmeden karşılığını buldu. İlanların duyulmasının ardından, “*Emîru 'l-Mu'minîn'e muhalefetin dünyada ve ahiretteki akibetinden korkan*” Dımaşk halkı Ferec'den yüz çevirdi¹⁹. Bir diğer ve daha önemli nokta kuşkusuz Mısır'dı, zira Halife'yi tahta çıkaran emîrlere buradan biat almaksızın tam anlamıyla bir saltanattan bahsedilemeyeceğini gayet iyi bir şekilde biliyorlardı. Bunun için Kahire'deki emîrlere mektuplar yazılarak yeni sultana itaat bildirmeleri istendi. Ayrıca yeni Halife-Sultan'a halk desteğinin sağlanması için de bazı vergilerin tamamen kaldırıldığı duyuruldu²⁰.

¹⁶ Ahmed İbn Hiccî, *Tarihu İbn Hiccî*, neşr., Ebû Yahya Andullah el-Kunderî, Beyrut 2003, s. 1008; el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/1:215-16; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Durerü 'l-Kâmine fi A'yâni 'l-Mietî's-Sâmine*, C. 2, neşr., Abdülvâris Muhammed Ali, Beyrut 1997, s. 508; el-Malatî, *Neylû 'l-Emel*, 3:230; es-Sehâvî, *Vecîzü 'l-Kelâm*, 2:419; es-Suyûtî, *Tarihu 'l-Hulefâ*, 765; ayrıca bakınız, Ğanim, *Safhetu min Tarihi 'l-Hilâfeti 'l-Abbâsiyye*, 48; İbrahim Ali Tarhân, *Mısır fi Asri Devleti 'l-Memâliki 'l-Çerâkise*, Kahire 1960, s. 31; Hekîm Emin Abdüsseyyid, *Kıyamu Devleti 'l-Memâliki 'l-Sâniye*, Kahire 1966, s. 114 ve sayfadaki yedinci dipnot.

¹⁷ el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/1:216; İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:140.

¹⁸ el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/1:216; İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:140.

¹⁹ İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:141.

²⁰ el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/1:216-17; İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:141; İbn İyas, *Bedâiu'z-Zuhûr*, 1/2:825.

Emîrlere ulaşan haberlere göre, hâlâ Ferec'i destekleyenlerin bulunması ve hatta henüz kuşatma altında tutulduğu Kasru'l-Haccâc'dan²¹ kurtarılmasına dair planlar yapıldığı öğrenilince bu meseleyi ele almak elzem bir hale geldi²². İnsanların Ferec'e dair beklentilerinin tamamen kesilmesi için yapılan tüm girişimlere rağmen, anlaşılan bu konuda yeterince başarılı olunamamıştı. Bu sırada Ferec bazı emîrlerle birlikte Dımaşk kalesine ulaştıysa da burada kuşatıldı ve barış istemek zorunda kaldı²³. Durumun önemine binaen Ferec'in akıbetini tayin için bir meclis tertip edildi ve emîrler, Mısırlı ve Suriyeli âlimler el-Mustaîn'in huzurunda toplandılar. Oldukça ciddi tartışmaların yaşandığı mecliste, bazı itirazlara rağmen Ferec'in katli hususunda fetva verildi²⁴. Ferec'in yeniden tahta dönme ihtimalinden en çok endişe edenlerden birisi kuşkusuz el-Mustaîn idi ve bunun için geçerli sebepleri vardı. Mezkûr tartışmalar sırasında el-Mustaîn'in Ferec'in katlini savunanlardan biri olması, duyduğu endişenin açık bir tezahürüydü. Tüm bunların ardından, biri Halife'nin kardeşi Mübarek Şah olmak üzere üç kişi 28 Mayıs (1412) gecesi Ferec'in tutulduğu yere girerek onu öldürdüler²⁵.

Ferec'in ölümünün ardından hem emîrler hem de el-Mustaîn onunla ilgili endişelerinden kurtuldu. Artık yeni nizamın tesisiyle meşgul olabiliyorlardı. İleri gelen iki emîrden biri olan Şeyh el-Mahmûdî görünen o ki, bununla ilgili planlarını zaten yapmıştı. Suriye'de geçirilen süre zarfında Nevruz ve Şeyh'in daha baskın olduğu üçlü bir koalisyon şeklinde hareket eden iki emîr ve el-Mustaîn, ülke dâhilindeki şehirlere ve komşu ülkelere mektuplar göndermek suretiyle yeni durumu bildirdi. Ayrıca yeni atamalar yapıldı ve hapsedilmiş olan bazı emîrlerin de serbest kalması için gerekli girişimlerde bulunuldu²⁶. Daha sonra Şeyh, kaynağın bildirdiğine göre, Nevruz'u kandırmak suretiyle onun naip olarak Suriye'de kalmasını sağladı ve kendisi el-Mustaîn ile birlikte

²¹ Dımaşk'ın dışında, Câbiye kapısı (güneybatı) tarafında bulunan büyük bir mahalle. Bakınız, Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 4:405.

²² İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:145.

²³ İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:145.

²⁴ el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/1:223-24; İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâ'u'l-Gumr bi-Ebnâ'i'l-Umr*, C. 2, tah., Hasan Habeşî, Kahire 2011, s. 510; İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:146; Koprman, *Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri*, 107.

²⁵ İbn Hiccî, *Tarihu İbn Hiccî*, 1012-13; el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/1:223-25; İbn Hacer, *İnbâ'u'l-Gumr bi-Ebnâ'i'l-Umr*, 2:510-11; İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:105-6, 146-47; es-Sayrafî, *Nuzhetu'n-Nufûs ve'l-Ebdân*, 2:309-10; es-Schâvî, *Vecîzü'l-Kelâm*, 2:420; ayrıca bakınız, Koprman, *Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri*, 107-8; Ali Aktan, "Mısır'da Abbâsî Halifeleri", *Belleten*, C. LV, S. 214 (1991), s. 635; Cüneyt Kanat, *Memlûk-Timurlu Münasebetleri (1382-1447)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1996, s. 212; Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler (1250-1517)*, İstanbul 2015, s. 56-57.

²⁶ el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/1:229-31; İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:149; el-Malatî, *Neylü'l-Emel*, 3:235; Koprman, *Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri*, 109-10; Ganım, *Safhetu min Tarihi'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye*, 49.

Mısır'a döndü²⁷. 12 Temmuz günü Kahire'ye giren el-Mustaîn ve beraberindeki emîrlar şehirde bir geçit töreni yaptı, halk Halife-Sultan'ı coşkulu sevgi gösterileriyle²⁸ karşıladı ve ardından o, Abbâsî halifelerinin ikametgâhına değil de doğrudan kaleye çıkıp buraya yerleşti²⁹. Kahire'ye geldikten sonra Şeyh daha rahat ve serbest hareket etmeye başlamıştı. Nitekim bir süre sonra el-Mustaîn tarafından Nizamü'l-Mülk lakabıyla "Atabekü'l-Asâkir" tayin edilince artık tamamen bir sultan gibi davranmaya başladı³⁰.

Esasen geçici bir çözüm olarak planlanan mezkûr şekildeki bir yönetim tarzının, yani güçsüz sultan ve güçlü emîr ortaklığının varacağı nokta, özellikle Memlûk tecrübesi göz önüne alındığında, gayet açıktı. Bir süreç meselesi de olan söz konusu geçiş için vakit artık iyice yaklaşmıştı. Şeyh tarafından tüm faaliyetleri denetim altında tutulan el-Mustaîn'in hareket alanı günden güne daralıyordu³¹. Hatta Şeyh tüm iktidarı kendi elinde topladığı ve her şeyle tek başına ilgilendiği için el-Mustaîn yalnızlıktan mustarip bir hale gelmişti³². Yalnızca bunlarla kalmayan Atabek Şeyh el-Mahmûdî Mekke'de el-Mustaîn için yapılan duaların nihayete erdirilmesi ve yalnızca kendi adına dua edilmesini de sağladı³³. Görüldüğü üzere, saltanat makamından el çektilmeden önce el-Mustaîn her anlamda bir tecritle karşı karşıya bırakılmıştı. Nihayet 6 Kasım 1412 tarihinde emîrlar, kadılar ve diğer devlet ricali düzenlenen bir mecliste bir araya geldiler. Kuvvetle muhtemel *kurgulandığı* üzere, sır kâtibi Fethullah burada bulunanlara hitaben, mevcut durumun iyi olmadığı ve devlet düzeninin sağlıklı şekilde işleyebilmesi için güçlü bir sultanın gerekliliğinden bahsetti ve orada bulunanların tamamı ona hak verdi. Ardından önce Kadı el-Bulkînî yeni sultan olarak Şeyh el-Mahmûdî'ye biat etti ve onu mecliste bulunan diğerleri takip etti. Merasimi

²⁷ İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:148; ayrıca bakınız, Koprıman, *Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri*, s. 110, dipnot 256; Tarhân, *Mısır fî Asri Devleti 'l-Memâliki 'l-Çerâkise*, 64.

²⁸ Vaktiyle el-Mustaîn'in, siyaset gereği Ferec'i kötülemesi ve onu tüm kötülüklerin müsebbibi olarak itham etmesi işe yaramış gibi görünüyor. İbn Hacer'in el-Mustaîn için yazıp onu bolca övdüğü, Ferec "*alçağî*"nın ise kötülüklerini sıraladığı kasidesi için bakınız, es-Suyûtî, *Tarihu 'l-Hulefâ*, 765-67.

²⁹ el-Kalkaşendî, *Meâsiru 'l-İnâfe*, 251; el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/1:232-33; İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:150-51; İbn İyas, *Bedâiu 'z-Zuhûr*, 1/2:825.

³⁰ el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/1:233-34; İbn Hacer, *İnbâ 'u 'l-Gumr bi-Ebnâ 'i 'l-Umr*, 2:514; es-Suyûtî, *Tarihu 'l-Hulefâ*, 767.

³¹ el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/1:234; İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:152.

³² İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:152; es-Sayrafî, *Nuzhetu 'n-Nufûs ve 'l-Ebdân*, 2:314; İbn İyas, *Bedâiu 'z-Zuhûr*, 1/2:828; Koprıman, *Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri*, 111.

³³ İbn Hacer, *İnbâ 'u 'l-Gumr bi-Ebnâ 'i 'l-Umr*, 2:519.

Şeyh'in kılıç kuşanıp, siyah hilafet hil'ati giymesi ve nihayet kaleye çıkarak tahta oturması gibi ritüeller izledi³⁴.

Kahire'deki mevcut durum ve gidişat tedricen saltanat makamındaki bir değişikliğin ön hazırlıkları şeklinde geliştiğinden, Şeyh'in saltanat ilanı buradakiler açısından şaşırtıcı bir hadise değildi. Ancak Şeyh'le anlaşmaya vardığını ve neredeyse onunla eşit bir durumda bulunduğunu zanneden Nevruz için aynı şeyi söylemek zordu. Şeyh'in saltanatını ilan etmesinden sonra Nevruz Suriye'de el-Mustaîn yanlısı bir politika izledi. Her ne kadar takip ettiği muhalif siyaseti el-Mustaîn üzerinden kuruyorsa da, öyle anlaşılıyor ki, onun esas sorunu el-Mustaîn'in hal edilmesi değil, Şeyh'in saltanat ilanıydı. Ancak bir önceki halife el-Mütevekkil dönemindeki örnekler de göz önüne alındığında, merkeze karşı takip edilecek siyaset mevcut sultanı devirmeye yönelik bir isyan şeklinde tasarlanmayıp halifenin mağdur edildiği söylemi üzerinden işlenirse başarı şansı ilk ihtimale göre çok daha fazla olacaktı. Nevruz vakit kaybetmeksizin Suriye'deki diğer naip ve emîrlerle irtibata geçti. Bir yandan onların askerî desteğini sağlamaya çalışırken³⁵, bir yandan da hukukî bakımdan Şeyh'in Halife el-Mustaîn'i tecrit ve hapsedişini sorgulatmak³⁶ suretiyle argümanlarını güçlendirmeye çalışıyordu.

Diğer taraftan Şeyh el-Mahmûdî'nin, saltanatını haber vermek ve Nevruz'a bir hil'at hediye etmek üzere Suriye'ye yolladığı emîrin ağır sözler içeren bir mektupla geri gönderilmesi, hil'atin reddedilmesi ve bir taraftan da Suriye'deki Şeyh yanlısı emîrlerin Nevruz tarafından tutuklanması artık tarafların kaçınılmaz olarak karşı karşıya geleceğine delalet ediyordu³⁷. Bu gerçeğin farkında olan her iki taraf da çeşitli hazırlıklara girişmişlerdi bile. Sultan Şeyh el-Mahmûdî'in bu noktada Halife'yle ilgili bir karar vermesi gerekiyordu. Zira tahttan azledilen, ancak hâlâ halife olan el-Mustaîn'in, sefer sırasında Sultan'ın yanında bulunması da, Kahire'de kalması da tehlike arz ediyordu. Nitekim Şeyh'in, el-Mustaîn'i alenen destekleyen, hâlâ onun adına para basmaya devam eden³⁸ ve muhalefetini önemli ölçüde Halife üzerinden

³⁴ el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/1:244; İbn Hacer, *İnbâ'u'l-Gumr bi-Ebnâ'i'l-Umr*, 2:516; İbn Tagriberdî, *el-Menhelü's-Sâfi*, 7:62; İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:154-55, 14:3; es-Sayrafi, *Nuzhetu'n-Nufûs ve'l-Ebdân*, 2:317; İbn İyas, *Bedâiu'z-Zuhûr*, 2:3; Ğanim, *Safhetu min Tarihi'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye*, 55-6; Koprman, *Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri*, 113.

³⁵ el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/1:247-48; İbn Hacer, *İnbâ'u'l-Gumr bi-Ebnâ'i'l-Umr*, 2:517; İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:160-61.

³⁶ el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/1:250; İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:160; es-Suyûtî, *Husnü'l-Muhadara*, 2:89; es-Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ*, 768.

³⁷ el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/1:245-47, 49; es-Sayrafi, *Nuzhetu'n-Nufûs ve'l-Ebdân*, 2:318; Koprman, *Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri*, 137-38.

³⁸ el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/1:287-88.

şekillendiren³⁹ Nevruz'a karşı sefere çıkarken, saltanattan kendisinin azlettiği Halife'yi yanında götürmesi hiç mantıklı olmazdı. Bununla beraber, kendisi Kahire'de bulunmazken el-Mustaîn'in burada kalması, onun veya Şeyh'e muhalif olanların girişeceği muhtemel bir isyana davetiye çıkarabilir ve tahtın yeniden Halife'ye veya bir başkasına geçmesine sebep olabilirdi. Tüm bu senaryolar çok büyük ihtimalle Şeyh için yalnızca tahtın değil, aynı zamanda hayatının kaybı anlamına da geliyordu.

Sultan Şeyh el-Mahmûdî Halife'nin durumundan endişe ettiği⁴⁰ için bu riski almaya hiç niyetli değildi. Sultanlıktan azledilmiş, ancak henüz hilafet makamında bulunan Halife'nin yerine kardeşi Davud'u geçirmek makul bir seçenek gibi görünüyordu. Sultan Şeyh 9 Mart 1414 tarihinde Davud'u çağırıtı ve kendisine siyah hil'at giydirdi, el-Mu'tazîd Billah lakabı vererek onu yeni halife ilan etti⁴¹. Ancak el-Mustaîn henüz hukuka uygun bir şekilde azledilmediği ve o daha önce kendi yerine oğlu Yahya'yı veliaht tayin etmiş olduğu için kadılar yeni halifeye biat etmeyi reddettiler⁴². Sultan'ın zorlaması dolayısıyla el-Mu'tazîd'in hilafet makamına geçmesine kimse karşı çıkamadı belki, ancak kadılar el-Mustaîn'in hakkının gasp edilmesine, daha da önemlisi mevcut hukukun ve teamüllerin görmezden gelinmesine karşı tepkilerini, onaylarını esirgemek suretiyle ortaya koymuş oldular. Sultan Şeyh ise Nevruz'a karşı Suriye seferine çıkmadan önce işini tam anlamıyla sağlama almak istiyordu. Hal edilmiş bile olsa, kendisi yokken eski halife el-Mustaîn'in varlığı sorun teşkil edebilirdi. Nihayet Suriye seferi öncesinde el-Mustaîn'i kalede hapsedirmek suretiyle aklını kurcalayan muhtemel riskleri önlemiş oldu⁴³.

Yaşanan gelişmelerin toplumsal yansımaları biraz daha girift ve manidardı. Malum olduğu üzere, mevcut sultan ve halife adına hutbede dua edilmesi hem saltanat hem de hilafet alametlerindendi. Ancak el-Mustaîn'in azli ve el-Mu'tazîd'in hilafete getirilişi sırasında yaşanan karışıklık ve ikincisinin biat alamayışı, insanların meşru halife konusunda kafalarının karışmasına sebep oldu. Hatiplerden bazıları hutbede "*halifenin selamete*

³⁹ es-Suyûtî, *Tarîhu'l-Hulefâ*, 768.

⁴⁰ İbn İyas, *Bedâiu'z-Zuhûr*, 2:11.

⁴¹ el-Kalkaşendî, *Meâsiru'l-Înâfe*, 254; el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/1:273-74; İbn Hacer, *İnbâ'u'l-Gumr bi-Ebnâ'i'l-Umr*, 3:15; el-Aynî, *es-Seyfu'l-Muhenned*, 321; İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:155-56, 169; es-Sayrafî, *Nuzhetu'n-Nufûs ve'l-Ebdân*, 2:334; es-Sehâvî, *ed-Davû'l-Lâmi*, 3:192; Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *et-Tıbru'l-Mesbûk fî Zeyli's-Sulûk*, C. 1, neşr., Necvâ Mustafa Kamil – Lebibe İbrahim Mustafa, Kahire 2002, s. 80; es-Suyûtî, *Tarîhu'l-Hulefâ*, 769; İbn İyas, *Bedâiu'z-Zuhûr*, 2:11, 12; ed-Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, 3:527.

⁴² el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/1:273-74; Aktan, "Mısır'da Abbâsî Halifeleri", 637.

⁴³ İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:155-56; İbn İyas, *Bedâiu'z-Zuhûr*, 2:12.

ermesi, hilafetle ilgili sıkıntının giderilmesi” için dua ederken, bazıları da “Abbâsî hilafetinin efendimiz Sultan’ın bekasıyla desteklenip kuvvetlendirilmesi” için dua ediyordu. Keza yalnızca sultan adına dua etmekle iktifa edenler de vardı⁴⁴.

Sultan Şeyh el-Mahmûdî gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra Mart ayının 26’sında (1414) Suriye seferine çıktı. Yaklaşık yedi ay sonra, Kasım’ın ortasında Kahire’ye geri döndüğünde Suriye’deki isyanı bastırmış, kendisine teslim olmasına rağmen yakın arkadaşı Nevruz’u öldürmüş ve Halep ve Malatya üzerine gidip burada bir takım düzenlemeler ve bazı atamalar yapmıştı⁴⁵. En büyük rakibi olan Nevruz’un öldürülmesinden sonra dahi, Sultan Şeyh’in el-Mustaîn konusunda hâlâ çok rahat olmadığını ifade etmek mümkündür. Öyle ki, kalede hapiste tutulmasına rağmen, 1417 yılının Ocak ayına gelindiğinde el-Mustaîn’i Nil yoluyla İskenderiye’ye göndererek burada hapsedme ihtiyacı hissetti⁴⁶. Keza Sultan Şeyh, Ferec’in çocukları ile ilgili olarak da benzer endişeleri taşıyor olacaktı ki, onların da el-Mustaîn ile gönderilmesi ve hapsedilmesini sağladı⁴⁷.

Halife el-Mustaîn İskenderiye’de yaklaşık beş yıl kadar hapiste kaldıktan sonra ve bu sırada ez-Zâhir Tatar’ın saltanat makamına geçmesinin ardından, 1421 yılının Kasım ayında serbest bırakıldı⁴⁸. Sultan tarafından kendisine saygı gösterildi ve gereken izin verildiyse de el-Mustaîn Kahire’ye dönmeyerek hayatını burada sürdürmeye devam etti⁴⁹. Tatar’ın saltanatıyla beraber el-Mustaîn’in durumunda bariz bir iyileşme oldu ve kendisine maaş da bağlandı⁵⁰. Fiilî durum farklı olsa da, kaynağın ifadesine göre, o kendisinin hâlâ halife olduğu iddiasındaydı, zira hukukî anlamda hal edilmiş değildi⁵¹. Halife el-Mustaîn yakalandığı veba sebebiyle Mart 1430 tarihinde vefat edene

⁴⁴ el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/1:273; İbn Tagriberdî, *el-Menhelü’s-Sâfi*, 7:62-3.

⁴⁵ el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/1:281-83; İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:170-75; Koprıman, *Sultan al-Malik al-Mu’ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri*, 145-48.

⁴⁶ el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/1:373-74; İbn Hacer, *İnbâ’u’l-Gumr bi-Ebnâ’i’l-Umr*, 3:85-6; İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:155-56; es-Sehâvî, *ed-Davû’l-Lâmî*, 4:20; (anonim), *Târihu’l-Meliki’l-Eşref Kayıtbay*, 103; ayrıca bakınız, Koprıman, *Sultan al-Malik al-Mu’ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri*, 145.

⁴⁷ el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/1:373-74; İbn Hacer, *İnbâ’u’l-Gumr bi-Ebnâ’i’l-Umr*, 3:85-6; İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:155-56.

⁴⁸ el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/2:587; İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 14:43; İbn Tagriberdî, *el-Menhelü’s-Sâfi*, 7:63; el-Malatî, *Neylü’l-Emel*, 4:99; İbn İyas el-Mustaîn’in Sultan Barsbay tarafından serbest bırakıldığını kaydediyor, (İbn İyas, *Bedâiu’z-Zuhûr*, 2:12).

⁴⁹ es-Suyûtî, *Husnü’l-Muhadara*, 2:90; es-Suyûtî, *Tarihu’l-Hulefâ*, 768.

⁵⁰ el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/2:587; İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 14:43.

⁵¹ İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:156.

kadar İskenderiye’de yaşadı ve bir takım ticarî işlerle meşgul olmayı sürdürdü⁵².

Sonuç

Halife el-Mustaîn’in, tam anlamıyla bağımsız bir sultan gibi hareket edemeyeceği ve devleti yalnızca kendi kararlarıyla yönetemeyeceği aşikârdı. Tahta çıkarılışı zaten iki güçlü emîr arasındaki dengenin sağlanmasına yönelik geçici bir çözümden başka bir şey değildi. Bununla birlikte, el-Mustaîn’in kendi memlûk grubu olmadığından veya oluşturulamayacağından saltanat makamına geçtikten sonra güçlenmesi ve tam anlamıyla bir hâkimiyet tesis etmesi de söz konusu değildi. el-Mustaîn’in kendisi de bu durumun farkında olduğundan, işaret edildiği üzere, saltanat makamını kaybetmekten çok hilafetten azli hususunda bir kabullenememe duygusu içerisindeydi⁵³.

Hilafet kurumu, kökenleri ve tarih boyunca geçirdiği süreç itibarıyla siyasal olanla daima belirli bir ilişki içerisinde olmuş, ancak zamana göre bu ilişki değişmiş veya dönüşmüştür. Malum olduğu üzere, 1258 yılında Moğolların Bağdat’ı ele geçirmeleri ve zamanın Abbâsî halifesini katletmelerinden yaklaşık üç buçuk sene sonra Memlûkler 1261’de hilafeti Kahire’de tesis etmiş ve İslâm dünyası yeni halifesine kavuşmuştu. Bununla birlikte ihya süreci, hilafetin daha önceki değişim ve dönüşümlerine benzer şekilde, ancak zamanın şartlarına uygun olarak yeni bir zeminde anlam kazanmasını, bir başka ifadeyle yeni bir boyuta taşınmasını sağladı. Bu süreç tabii olarak beraberinde halife ve hilafetin yeniden konumlandırılması ve bunların sultanlarla ilişkilerinin yeniden biçimlenmesini de kapsıyordu. Bu süreçte Memlûk sultanları hilafetin hem dinî hem de geleneksel referanslarından mümkün olduğunca istifade ettiler. Bununla birlikte, bireysel anlamda halifelerin siyasal alanla ilişkilerini de daima sınırlı tutmak noktasında özen gösterdiler. Nihayet, Kahire’deki Abbâsî halifeleri kendi inisiyatiflerinden çok bir takım muhalif unsurların tesiriyle siyasî gelişmelere dâhil edildi veya edilmeye çalışıldılar.

Memlûk Devleti’nin orijinal bir siyasî yapıya sahip oluşuna ve Memlûklerin hanedan, dolayısıyla da veraset sistemini uygulamadıklarına

⁵² Kemaleddin Muhammed b. Musâ ed-Demîrî, *Hayâtü'l-Hayevani'l-Kübra*, C. 1, tah., İbrahim Salih, Dımaşk 2005, s. 342; el-Makrîzî, *es-Sulûk*, 4/2:844; İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:156; İbn Hacer, *İnbâ'u'l-Gumr bi-Ebnâ'i'l-Umr*, 3:446; es-Sehâvî, *ed-Davû'l-Lâmî*, 4:20; es-Suyûtî, *Husnü'l-Muhadara*, 2:90; es-Suyûtî, *Tarîhu'l-Hulefâ*, 768; el-Malatî, *Neylû'l-Emel*, 4:274; İbn İyas, *Bedâiu'z-Zuhûr*, 2:12; ed-Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamis*, 3:527; Aktan, “Mısır’da Abbâsî Halifeleri”, 636.

⁵³ İbn Tagriberdî, *en-Nucûm*, 13:156.

işaret edilmişti. 1412 yılına gelindiğinde, iki büyük Memlûk emîri hilafetin Memlûk himayesinde konumlandırıldığı yeni zemin ve Memlûklerin hanedan sistemini uygulamama geleneğinin kesişebileceğini ve o an için içinde bulunulan krizin bu şekilde aşılabileceğini fark ettiler. Nihayet gerek Memlûk Devleti'nin siyasî yapısı ve kurumsal gelenekleri, gerekse 1261 sonrasında hilafetin konumlandırıldığı zemin dolayısıyla mevcut halifenin durumu iki emîrin aklındaki çözüm için gerekli esnekliğe müsaade ediyordu. Bu sayede mezkûr emîrler Nevruz ve Şeyh el-Mahmûdî geçici bir süre için Halife el-Mustaîn Billah'ı Memlûk Devleti sultanı yapabildiler. Nihayet zaten öngördükleri üzere, iki emirden birinin, son halde Şeyh el-Mahmûdî'nin iktidar mücadelesinden galip çıkmasının ardından da Halife-Sultan el-Mustaîn tahttan indirildi. Dolayısıyla Halife el-Mustaîn'in Memlûk tahtına çıkarılmasının da tahttan hal edilmesinin de Memlûk iç siyasetindeki gelişmelerin bir uzantısı, neticesi olduğu ifade edilmelidir. Bununla birlikte, el-Mustaîn'in sultanlığı, memlûk sistemi dışından bir kimsenin Memlûk Devleti tahtına geçişi de demek olduğundan, özel bir önem ve konuma sahiptir. el-Mustaîn'in saltanatı Memlûk Devleti tarihindeki sıra dışı bir vakıa olmakla birlikte, selefi el-Mütevekkil zamanında bir takım muhalif grupların, halifenin sultanlığı fikrini dillendirmesi ve bunun etrafında bazı gelişme ve tartışmaların yaşanmasının onun saltanat makamına getirilmesi noktasında belirli ölçüde etkili olduğu ifade edilmelidir. Nihayet tüm bu gelişmeler Memlûk Devleti'nin kendine münhasır bir siyasî yapıya sahip olması ve saltanat makamını elde etmek isteyen Memlûk emîrlerinin bu yapının hususiyetlerinden istifade etme teşebbüslerinin bir neticesidir.

Kaynakça

- (anonim), *Târîhu'l-Meliki'l-Eşref Kayıtbay*, neşr., Ömer Abdüsselam Tedmurî, Sayda-Beyrut, 2003.
- Abdurrahman es-Sehâvî, *Vecîzü'l-Kelâm fî'z-Zeyl Alâ Düveli'l-İslâm*, C. 1, tah., Beşşâr Avvâd Ma'rûf - İsmâ Fâris el-Harestânî - Ahmed el-Hutaymî, Beyrut 1995.
- Abdülbâsıt b. Halîl b. Şâhin el-Malatî *Nüzhetu'l-Esâtîn fî men Veliye Mısır mine's-Selâtîn*, neşr., Muhammed Kemaleddin İzzeddin Ali, Kahire 1987.
- Abdülbâsıt b. Halîl b. Şâhin el-Malatî, *Neylü'l-Emel fî Zeyli'd-Düvel*, C. 3, neşr., Ömer Abdüsselam Tedmurî, Sayda-Beyrut 2002.
- Abdüsseyyîd, Hekîm Emin, *Kıyamu Devleti'l-Memaliki's-Sâniye*, Kahire 1966.

- Ahmed İbn Hiccî, *Tarihu İbn Hiccî*, neşr., Ebû Yahya Andullah el-Kunderî, Beyrut 2003.
- Aktan, Ali, “Mısır’da Abbâsî Halifeleri”, *Belleten*, C. LV, S. 214 (1991), ss. 613-652.
- Ayalon, David, “Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi”, çev., Samira Kortantamer, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 4 (1989), ss. 211-247.
- Ayaz, Fatih Yahya, *Memlûkler (1250-1517)*, İstanbul 2015.
- Bedreddin el-Aynî, *es-Seyfu’l-Muhenned fî Sîreti’l-Meliki’l-Mueyyed*, neşr., Fehim Muhammed Alevî Şeltût, Kahire 1998.
- Celâleddîn es-Suyûtî, *Husnü’l-Muhadara fî Tarihi Mısır ve ve’l-Kahire*, C. 2, tah., Muhammed Ebû’l – Faysal İbrahim, Kahire 1968.
- Celâleddîn es-Suyûtî, *Tarihu’l-Hulefâ*, neşr., Daru’l-Minhac, Beyrut 2014.
- Çetin, Altan, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, İstanbul 2007.
- Çubukçu, Asri, “Ferec”, *TDVİA*, C. 12, İstanbul 1995, ss. 370-371.
- Ebû Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev., Mürsel Öztürk, Ankara 2014.
- Ebû’l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, *Meâsiru’l-Înâfe fî Meâlimi’l-Hilâfe*, tah., Abdüssettâr Ahmed Ferrâc, Beyrut 2006.
- Ğanim, Hamid Zeyyân, *Safhetu min Tarihi’l-Hilâfeti’l-Abbâsiyye fî Zilli Devleti’l-Memâlik*, (*el-Hilâfetu el-Mustaînillah el-Abbâsî, Sultânu’d-Diyâri’l-Mısriyye*), Kahire 1978.
- Hatib el-Cevherî Ali b. Davud es-Sayrafî, *Nuzhetu’n-Nufûs ve’l-Ebdân fî Tevârihi’z-Zamân*, C. 2, tah., Hasan Habeşî, Kahire 2010.
- Holt, P. M., “Al-Musta’in (II) Bi’llâh”, *Encyclopaedia of Islam*², C. 7, Leiden (1990), ss. 723.
- İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Durerü’l-Kâmîne fî A’yâni’l-Mieti’s-Sâmine*, C. 2-3, neşr., Abdülvâris Muhammed Ali, Beyrut 1997.
- İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâ’u’l-Gumr bi-Ebnâ’i’l-Umr*, C. 2, tah., Hasan Habeşî, Kahire 2011.
- İbn İyas, *Bedâiu’z-Zuhûr fî Vekâi ed-Duhûr*, C. 1/2 – 2, tah., Muhammed Mustafa, Beyrut 2010.
- İbn Tagriberdî, *el-Menhelü’s-Sâfi ve’l-Müsteyfi ba’de’l-Vâfi*, tah., Muhammed Muhammed Emîn - Nebîl Muhammed Abdülaziz C. 7, Kahire 1993.
- İbn Tagriberdî, *en-Nucûm ez-Zâhire fî Mulûki Mısır ve’l-Kâhire*, C. 13, neşr., Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut 1992.
- İbn Tagriberdî, *Mevrîdü’l-Letâfe fî Men Veliye es-Saltana ve’l-Hilâfe*, C. 1, tah., Nebîl Muhammed Abdülaziz Ahmed, Kahire 1997.

- Kanat, Cüneyt, “Memlûk Devleti’nde Ordu Teşkilatı”, *Hunlar’dan Günümüze Türk Askerî Kültürü*, (ed., A. Sefa Özkaya), İstanbul, ss. 222-237.
- Kanat, Cüneyt, *Memlûk-Timurlu Münasebetleri (1382-1447)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1996.
- Kemaleddin Muhammed b. Musâ ed-Demîrî, *Hayâtü’l-Hayevani’l-Kübra*, C. 1, tah., İbrahim Salih, Dımaşk 2005.
- Kopruman, Kâzım Yaşar, *Mısır Memlûkleri Tarihi, Sultan al-Malik al-Mu’ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri (1412-1421)*, Ankara 1989.
- Mayer, Leo Aryeh, *Mamluk Costume*, Genève 1952.
- Mer’î b. Yûsuf, *Nuzhetu’n-Nâzirîn Tarihû men Veliye Mısır mine’l-Hulefâ ve’s-Selâtin*, neşr., Abdullah Muhammed el-Kenderî, Kuveyt 2012.
- Muhammed b. Hasan ed-Diyarbekrî, *Tarihü’l-Hamîs fi Ahvâli Enfesi Nefis*, C. 3, neşr. Abdullah Muhammed el-Halilî, Beyrut 2009.
- Özbek, Süleyman, “Memlûklerde Meşrûiyet Arayışları ve Saltanat İnşasına Yönelik Çabalar ‘Sultanı Öldüren Sultan Olur’”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32/53 (2013), ss. 155-170.
- Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *ed-Davu’l-Lâmî li-Ehli’l-Karni’t-Tâsi’*, C. 4, neşr., Abdülatif Hasan Abdurrahman, Beyrut 2003.
- Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *et-Tıbru’l-Mesbûk fi Zeyli’s-Sulûk*, C. 1, neşr., Necvâ Mustafa Kamil – Lebibe İbrahim Mustafa, Kahire 2002.
- Takiyyuddin el-Makrîzî, *es-Sulûk li-Ma’rifeti Düveli’l-Mülûk*, C. 4/1, tah., Saîd Abdulfettâh Âşûr, Kahire 1972.
- Tarhân, İbrahim Ali, *Mısır fi Asri Devleti’l-Memâliki’l-Çerâkise*, Kahire 1960.
- Tomar, Cengiz, *Memlûk Devleti’nde Askerî Kölelik Sistemi (1250-1517)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006.
- Uzun, Kâzım, *Memlûk Devleti Himâyesinde ve İslâm Dünyasında Abbâsî Hilafeti: Saltanat-Hilafet İlişkisi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2020.
- Yâkut el-Hamevî, *Mu’cemu’l-Buldân*, C. 4-5, tah., Ferîd Abdülaziz el-Cundî, Beyrut 1990.